

Strandgata 119, hjørnehuset til Skippergata, var fra 1920-årene et av utsalgene til Haugesund Forbruksforening. Etter at foreningen ble splittet i 1933, drev utbryterforeningen, Haugesund Samvirkelag, sin butikk her.

Foto: Haugesund Rederiforening

"FORBRUKEN" OG "SAMVIRKEN" – kooperasjonen i Haugesund 1900-1940

Øystein Nilsen

I dag kjenner folk forbrukerkooperasjonen som OBS-, Coop-, Mega- og Prix-butikker. De er tilsluttet Norges kooperative landsforening (NKL), en av de store dagligvarekjedene i Norge. NKL ble dannet i tiåret etter 1900 av forbrukereide samvirkelag i by og bygd. Nedenfor skal vi se hvordan forbrukerkooperasjonen vokste fram i Haugesund.

Sosialistene i Haugesund starter kooperativ butikk

Arbeiderbevegelsen i Haugesund besto i 1907 av ti fagforeninger, et ungdomslag, det sosialistiske avholdslaget "Losje Framsteg" og "Den Socialdemokratiske Forening". Disse foreningene hadde dette året dannet "De samvirkende fag- og arbeiderforeninger", oftest kalt "De samvirkende", som snart ble til Haugesund Arbeiderparti. Brensel var en stor utgiftspost for arbeidsfolk den gangen, og før fyringssesongen i 1907 vedtok "De samvirkende" å undersøke om det var mulig å foreta fellesinnkjøp av kull til medlemmene. I november ble det lagt ut lister der folk kunne tegne andeler "i en eventuel kooperativ forbruksforening", men det kom ikke noe konkret ut av disse forsøkene.

I 1910 kom det et nytt initiativ. I oktober ble det arrangert et møte i Socialdemokratisk forening der temaet var opprettelse av et kooperativt bakeri i byen. Innleder var Andreas Lodden. Det ble nedsatt en komité som skulle undersøke mulighetene. Komiteen besto av Ingvald Førre, som da var redaktør i sosialistavisen Haugesunds Folkeblad, H. S. Christiansen og Mons Brække. Noen dager senere intervjuet Førre formannen i sosialistpartiet i Odda. I dette helt nye industrisamfunnet innerst i Sør fjorden var det da allerede opprettet kooperativt bakeri, kullager og butikk.

Det skjedde lite konkret med saken i 1911, men Førre holdt saken varm ved stadig å trykke artikler i Folkebladet om kooperasjonen. I april 1912 var det fellesmøte i partiet der man diskuterte å opprette en kooperativ forening. Den kom i stand, og i juli 1913 besluttet foreningen å starte butikk når medlemstallet hadde passert hundre. Skomaker Ivar Røisum, en av de mest framtreddende sosialistene i byen, var nå formann i den kooperative foreningen. I august ble det leid forretningslokaler. Forretningsfører og butikkdame ble ansatt, og fredag 7. november 1913 åpnet utsalget i Strandgata. Noe av overskuddet av driften skulle hvert år tilbakebetales til medlemmene i form av kjøpeutbytte.

Sosialistene i Haugesund hadde nok Stavanger som forbilde når det gjaldt kooperasjonsideen. Helt siden 1860-årene hadde det vært gjort flere forsøk på å få i stand forskjellige typer forbruksforeninger i Stavanger. Ingen av dem ble varige. De fleste var grunnlagt av filantropisk anlagte folk fra høyere sosiale lag, men noen var også arbeiderstyrte. Gjennombruddet for varige samvirkelag i Stavanger kom i 1900 da noen arbeidere ved "Stavanger Støberi og Dok" etablerte "Forbruksforeningen Økonom". Tiltaket ble en stor suksess, og allerede i 1909 var hele 25 prosent av byens befolkning kooperatører.

Kooperasjonen blir en del av sosialistenes program i Norge

Den kooperative bevegelsen i Europa hadde sitt utspring i industribyen Rochdale utenfor Manchester i England der arbeidsløse vevere i 1844 stiftet en kooperativ forening. De vedtok de såkalte "Rochdale-prinsippene", som har ligget til grunn for samvirkebevegelsen i ettertiden. Her het det blant annet at kooperative foreninger skulle være demokratisk ledet og oppbygd, og at det skulle være likestilling mellom kjønnene. Medlemskap skulle være åpent for alle og foreningene skulle være politisk og religiøst nøytrale. All handel skulle være kontant, og medlemmene skulle få tilbake en del av det årlig overskuddet i forhold til hvor mye de hadde handlet.

Initiativet til å opprette samvirkelag i Norge hadde i tida rundt 1870 ofte kommet fra folk i overklassen som var drevet av ønsket

om å integrere arbeidsfolk i det borgerlige samfunn. Mange steder var arbeiderne i konstant gjeld til den lokale kjøpmannen eller bruksherren, som ofte forsynte arbeiderfamiliene med dagligvarer fra brukets egen butikk. Når arbeiderne fikk handle kontant i sine "egne", kooperative butikker, der noe av det årlige overskuddet ble delt ut til medlemmene, ville de slippe den evige gjelden og klassemotsetningene ville minke, mente man. Også de mange sparekassene for arbeidere som ble opprettet i tiårene før 1900, hadde blant annet til hensikt å dempe klassemotsetningene.

Før 1907 hadde Det norske Arbeiderparti vært lite interessert i forbrukerkooperasjonen. Partiets mål var ikke å konsolidere det borgerlige samfunn, men å avskaffe det. I årene før 1910 skjedde det så en radikal endring i arbeiderbevegelsens holdning til forbrukersamvirket. På den skandinaviske arbeiderkongressen i Kristiania i 1907 ble det vedtatt en uttalelse om at den kooperative bevegelsen var et viktig ledd i arbeidet for sosialismen. I tillegg til den faglige og politiske arbeiderbevegelsen skulle kooperasjonen nå bli en tredje arm i kampen for sosialismen. Ved å starte kooperativ produksjon og kooperative vareutvalg mente man at arbeiderne ville få "indsigt i produktionens og omsætningens ledelse (og utvikle sin) evne til at overtage disse funksjoner". På Landsorganisasjonens kongress i 1910 ble det vedtatt at kooperasjonen skulle være en programsak for fagbevegelsen. Et kooperativt utvalg innledet et nært samarbeid med Norges Kooperative Landsforening, som var opprettet i 1906. Kooperasjonen var blitt en del av programmet til den moderne arbeiderbevegelsen i Norge. Det var derfor ikke tilfeldig at kooperasjon kom på dagsordenen hos sosialistene også i Haugesund rundt 1910.

Kort levetid for det første forsøket

Den kooperative foreningen i Haugesund hadde 160 medlemmer våren 1914. I januar 1914 hadde Torkel Sjøiland overtatt som bestyrer. Til da hadde det nesten aldri vært annonser å se for kooperative butikken i Haugesunds Folkeblad, men i august averterte de noen varepriser. Det har kanskje sammenheng med at varene ble dyrere etter at verdenskrigen brøt ut, og at butikken nå ville vise

at den holdt lave priser. En kilo farin kostet 60 øre, en kilo brent kaffe 2 kroner og førti øre, en kilo margarin 90 øre og en kilo hvetemel 35 øre. Til sammenligning kan det nevnes at i 1914 var 70 øre timen vanlig lønn for en arbeider.

Ett år senere hadde foreningen 319 medlemmer. På generalforsamlingen ble det opplyst at omsetningen i 1914 hadde vært på 30 000 kroner. Forsamlingen vedtok å starte aksjetegning for et kooperativt bakeri. Matvareprisene steg som nevnt sterkt under krigen. Brød var den viktigste maten for folk flest, og i Folkebladet kom redaktøren og innsendere stadig tilbake til det dyre brødet. I mai 1915 påsto redaktøren at brød var dobbelt så dyrt som før krigen. Et brød kostet nå 40 øre.

Våren 1915 var det planer om å starte filial på Bakarøyå, og 4. desember ble det åpnet koop-butikk i "Ole Ellinggaards hus paa Hasseløen". For å skaffe mer kapital ble fagforeningene og

Paa grund av den nuværende krise

er det i ekstraordinær generalforsamling den 13. da besluttet at sætte vareprisene saa lavt at kun administrasjonsøffernerne dækkes, og at dette gjælder salg til saavel medlemmer, som ikke medlemmer.

Da denne beslutning vil virke saaledes at vareprisene vil bli afhængig av omsætningens størrelse — større omsætning desto lavere pris — vil alle, som i disse dage har liden interesse av den lavest mulige pris, opnaa dette ved at gjøre sine kjøp i den kooperative forening.

Følgende priser gjælder indtil videre:

Farin	0,60	Ris Patua	0,50
Raffinade	0,68	— smaa	0,40
Crushed	0,62	Sago	0,60
Brent kaffe Salvador	2,40	Hvetemel	0,35
Margarin alm.	0,90	Grynemel	0,28
— Solid tilsvarende			
Export	1,15		

Haugds. koop. forening.

Prisene på matvarer steg etter at verdenskrigen brøt ut sommeren 1914. Kooperatørene i Haugesund forsøkte å holde prisene nede.

Haugesunds Folkeblad 21. 08.1914

Etter snaue fem års drift måtte den kooperative foreningen i Haugesund gi opp, og forretningsdriften ble innstilt sommeren 1918.

Haugesunds
Folkeblad
06.06.1918

andre arbeiderpartiforeninger bedt om å plassere det de måtte ha av midler som rentebærende innskudd i den kooperative foreningen. Vi vet ikke hvor vellykket det var, men vi hører i hvert fall om én fagforening som etterkom ønsket. I februar 1916 ble nok en filial opprettet, denne gang på Risøynå. Foreningen vurderte også å starte melkeutsalg.

Det var mangel på brensel under verdenskrigen, og foreningen sørget for å kjøpe inn ved og kull for videresalg til medlemmene sommeren og høsten 1916.

I mars 1917 ble det avertert etter ny forretningsfører. Vedkommende måtte kunne stille garanti for 5000 kroner. Medlemstallet var nå kommet opp i 700 og den årlige omsetningen var på ca 20 000. Den framtreddende fagforeningslederen Edvard Jensen var formann i den kooperative forening sommeren 1917. Foruten Jensen besto styret av Edvard Velde, Johan Pedersen, Ivar Røisum, Th. Johannesen, Tora Kolstø, Carl Funkquist og Jacob Aarseth - de fleste kjente sosialister. Ved slutten av året var forretningsførerstillingen ledig igjen. I annonsen heter det at omsetningen er på 150 000 kroner. Søkere måtte nå stille en garanti på 5500 kroner. Når den første forretningsføreren, Torkel Søiland, forlot kooperasjonen, vet vi ikke.

Det første forsøket på forbrukersamvirke i Haugesund ble ikke langvarig. Etter et møte i foreningen i mai 1918 besluttet de å innstille forretningsvirksomheten, og tidlig i juni ble varebeholdningen realisert. Det skulle gå 6 år før de kooperative ildsjelene prøvde igjen.

Hvorfor mislyktes de første kooperatørene i Haugesund? Det forteller kildene lite eller ingenting om, og vi kan bare spekulere. Hos de mange små private kolonialhandlere i Haugesund, som i andre byer, var det å kjøpe "på krita" eller "på bok" som det også ble kalt, det normale, både for arbeiderklassen og de velstående. Mange arbeidsfolk var i konstant gjeld til kjøpmannen. I kooperative butikker skulle det prinsipielt ikke handles "på krita". Dersom de har fulgt dette prinsippet i Haugesund, har det åpenbart vært en ulempe i konkurransen med de private butikkene. I Stavanger brøt samvirkelagene prinsippet om ikke å gi kreditt over en lav sko og fikk kritikk av Norges kooperative landsforening (NKL) for dette. Så det kan godt være at kooperasjonen i Haugesund måtte stanse fordi de ikke fikk inn det de hadde utestående hos medlemmene. Årsaken kan også være at den sterke prisstigningen under krigen har gjort økonomistyringen vanskelig for bestyrerne. Vi kjenner til ytringer i 1920-årene som tyder på at det har vært økonomiske misligheter i forretningen.

"Forbruken" oppstår

Mellom 1916 og 1923 var arbeiderbevegelsen i Haugesund, som i resten av landet, sterkt preget av den ideologiske striden som førte til at Arbeiderpartiet ble splittet i tre partier. Striden kom til å ta mye av energien til sosialistene i Haugesund fram til 1921, men etter at splittelsen i et Arbeiderparti og et Sosialdemokratisk parti var et faktum i 1921, våknet interessen for kooperasjonen på ny. På et møte i Sosialistisk ungdomslag sommeren 1921 innledet skomaker "kamerat T. Skogland" til diskusjon. Det ble besluttet å ta kontakt med "den i sin tid nedsatte kooperasjonskomite" med sikte på å opprette "enten et indkjøbslag eller kooperativ handelsforretning her i Haugesund." Oppunder jul kom nestformannen i NKL til byen og holdt foredrag om kooperasjonen i Haugesund faglige samorganisasjons regi.

På grunn av partisplittelsen var det helt naturlig at Samorganisasjonen nå tok initiativet. Dette var en lokal paraplyorganisasjon for de fleste fagforeninger som var tilsluttet Landsorganisasjonen. Både Arbeiderpartiet og Det sosialdemokratiske

partiet støttet kooperasjonsideen, men klimaet partiene i mellom var så betent vinteren 1922 at et felles initiativ måtte være vanskelig. På dette tidspunkt hellet Samorganisasjonen mest til det revolusjonære Arbeiderpartiet, og et utvalg som ble oppnevnt tidlig på året 1922, besto av arbeiderpartifolk. De mest kjente var Aksel Didriksen og Nils E. Nilsen. Men sosialdemokratene

Forbruksforeningen hadde planer om å kjøpe og starte kooperativt bakeri i det kommunale bakeriet som var til salgs i 1923. Bakeriet lå i nåværende Flotmyrgt. 162. Bakermester Kristian Holgersen hadde reist bygget i 1911 og drev bakeri her til han solgte til kommunen i 1917. Det kooperative bakeriet ble det ikke noe av, og bygget ble kjøpt av bakermestrene Olai Hauge og Nils S. Lindaas som her etablerte bakerbedriften Hauge & Lindaas.

Foto:
Harald Hauge

I 1920-årene var det selvfølgelig husmødrene som sto for innkjøp av dagligvarer til familien. Som vi har sett, var styret i den kooperative foreningen i 1924 helt fritt for kvinner. Dette ble tatt opp i et innlegg i avisen Haugesunds Socialdemokrat umiddelbart etter valget. Ved senere valg kom det alltid kvinner med i styret for "Samvirken" i Haugesund.

Det var os interesserte husmødre en glæde at overvære konstituerende generalforsamling til stiftelse av en længe savnet kooperativ forretning har i byen, og vi er vore menn taknemlige for det arbeid de har utført i sakens interesse til denne tid. Dog en ting vil vi her få lov å beklage, og det er, at den innstillingskomite, som hadde fått i oppdrag å innstille på medlemmer til styre for den nystiftede "Forbruksforening", ikke hadde innstillet på en eneste husmor som medlem av styret.

Kanskje innstillingskomiteen mente det ikke var påkrevet å få husmødrenes interesse henvendt på den nystiftede forretning. For os husmødre var det som å få et slag i ansiktet ved den undervurdering av os, komiteen på den måte viste. Det er så mange dyktige husmødre blandt de inntegnede medlemmer, at det er å beklage, at ingen av dem ble valgt, og kunne gi sine praktiske råd og veiledninger, som ubetinget vilde være til god hjelp nu ved starten av en slik forretning. Vi trodde det var fremskrittsmenn som var valgt i innstillingskomiteen; men det viste sig det motsatte, idet de formodentlig mente, kvinnene er overflødige i alt arbeide utenfor hjemmet, ja til og med ved en slik hjemmets faktor, som denne forretning skulde formodes å bli.

En husmor

støttet likevel initiativet. Kooperativ butikk ble det likevel ikke noe av i 1922. Det er tydelig at erfaringene fra det første forsøket skremte. Redaktøren i Haugesunds Folkeblad skrev om "bitre erfaringer [...] fra de forrige kooperative tiltak".

Neste gang var det igjen Samorganisasjonen som tok initiativet. Det som særlig aktualiserte kooperasjonsideen i Haugesund i 1923, var at de borgerlige partiene i bystyret hadde planer om å selge det kommunale bakeriet som var blitt opprettet i dyrtida under verdenskrigen. En ny komité med framtrepende folk fra begge arbeiderpartiene arrangerte i desember et stort møte i Håndverkerlokalet. Her ble spørsmålet om kooperativ drift av det kommunale bakeriet drøftet. Etter møtet ble det stiftet en ny kooperativ forening som innbød til tegning av andeler. Den utrettelige Ingvald Førre ble leder. Målet var 200 medlemmer. Komiteen presiserte i et opprop at kooperasjonen var partipolitisk nøytral.

Forsøket på å overta det kommunale bakeriet lyktes ikke. Da spørsmålet om salg var oppe i formannskapet i januar 1924, var det ikke tegnet nok andeler til at komiteen tok sjansen på å kjøpe. Carl J. Westerlund fra Sosialdemokratene og Edvard Jensen fra Arbeiderpartiet gikk sammen om å foreslå salget utsatt til den kooperative foreningen hadde samlet tilstrekkelig støtte, men forslaget ble nedstemt i formannskapet, og det kommunale bakeriet ble solgt til Olai Hauge og Nils Lindaas for 10 000 kroner. Slik kom den kjente bakeribedriften Hauge-Lindaas i gang.

Men nå ble det endelig butikk. I januar ble det besluttet å opprette "Haugesund Forbruksforretning". Da hadde det tegnet seg 165 medlemmer. Formann i det kooperative styret ble bankkasserer Gustav Vabø. De øvrige medlemmene var bygartner Eystein Wang, platearbeider Lars Humlebræk, havne- og transportarbeider Karl M. Nilsen, verksmester Berge Ellingsen, brannkonstabel Jac. Jacobsen og politibetjent Hummervold. Varamedlemmer var trearbeider Oskar Bakken, transportarbeider Oluf Sandvik og brannkonstabel Steenland.

Initiativet til kooperasjonen i Haugesund kom fra sosialistene, og sosialister var i massivt flertall i styrene framover. Men også venstrefolk var med fra begynnelsen. Verksmester Ellingsen var varamedlem for Venstre i bystyret fra 1920 til 1922. Vi skal huske at dette var i en periode der arbeiderpartifolk av mange ble

betraktet som farlige revolusjonære "bolsjeviker". Ellingsen ble forøvrig valgt til formann i foreningen høsten 1924 og ble sittende med vervet helt til våren 1932 da den kooperative foreningen i Haugesund ble splittet.

I månedsskiftet juni/juli 1924 åpnet Haugesund Forbruksforening butikk i "Mikal Næss' forrige eiendom i Strandgata 191". (Etter den nye matrikkelen hadde bygningen nr. 188). Trygve Flikkeid var ansatt som forretningsfører. I oktober 1926 fikk "Forbruken", som ble det vanlige navnet på de kooperative butikkene i Haugesund, utsalg nr to lenger sør, i "Sjursens og Jacobsens eiendom i Strandgt. 117". I 1928 ble dette utsalget flyttet til Strandgt. 119, den sørøstre hjørneeieendommen i krysset Skippergt. – Strandgt. Våren 1927 ble det tredje utsalget åpnet i O. J. Rønnevig's hus i Haugeveien 62. Utsalget ble senere flyttet til Haugeveien 70, der det holdt ut som det siste av Haugesund Samvirkelags gamle butikker helt til 1990-årene. Det ble også åpnet utsalg i Losgt. 31 på Bakarøynå og sør på Salhusveien.

Inntil 1928 hadde Forbruksforeningen holdt til i leide lokaler, men dette året kjøpte de sin første eiendom, Haraldsgt 177, på hjørnet Skjoldavegen – Haraldsgata. Selger var H. A. Steensnæs og sønn, og prisen var 105 000 kroner. Her skulle Forbrukens og senere Haugesunds Samvirkelags hovedutsalg i sentrum komme til å ligge helt til 1992, da forretningen ble nedlagt og eiendommen solgt. Coop OBS' tid på Raglamyr var kommet.

"Forbruken" i Haugesund brukte ikke penger på annonsering de første par årene. Vinteren 1926 dukket det imidlertid opp store annonser i Haugesunds Arbeiderblad for produkter fra den kooperative produksjonsbedriften Samhold i Stavanger. Vi kan gå ut fra at Samhold betalte for annonsene. Vinteren 1926 averterte Forbruken følgende priser: Farin 0.74, meierismør 3.40, margarin fra 1.45 til 2.10.

Det gikk godt for kooperasjonen i Haugesund i slutten av 1920-åra. Sommeren 1926 kunne styret melde at det hadde kommet til ca 100 nye kooperatører bare siden nyttår, og at omsetningen var steget med 50 % i samme tidsrom. Den kooperative foreningen hadde dermed godt over 200 medlemmer. Utover i 1920-årene vokste medlemstallet kraftig, og i 1931 hadde foreningen 1 550 medlemmer.

Kooperasjonen i Haugesund splittes

I 1931 sa bestyreren, Trygve Flikkeid, opp stillingen. Ny bestyrer ble Knut Gundersen, som hadde vært samvirkelagsbestyrer på Kvitsøy. I 1932 hadde Berge Ellingsen gått ut av styret etter å ha sittet som formann siden starten. Vi får ikke direkte vite hva som lå bak uroen, men det ser ut til at Forbruken har hatt økonomiske problemer. Årsmøtet som skulle ha vært holdt 15. mars 1933, ble utsatt en uke, og noe har skjedd på det møtet som gjorde at forhandlingene ikke ble ferdige. 12. mai var det fortsettende årsmøte i Totalen. Det alvorlige i situasjonen kommer fram ved at direktør Juell i NKL og disponent Strømstad i Samhold,

I 1928 kjøpte Forbruksforeningen eiendommen Haraldsgt. 177, til høyre på bildet. I 1970-årene ble bygningen revet og ny moderne forretning satt opp av Haugesund Samvirkelag. Eiendommen ble solgt etter at Samvirkelaget etablerte OBS på Raglamyr i slutten av 1980-årene.

Foto: Haugesund Rederiforening

Stavanger, var til stede på møtet. Det ble besluttet å foreta en del avskrivninger og ikke å dele ut kjøpeutbytte for 1932 – det siste har nok gjort mange medlemmer misfornøyde. Johan Ask, kjent fagforeningsleder og sosialist, ble ny formann.

Etter årsmøtet ble det opprettet en konkurrerende kooperativ forening, "Haugesund Samvirkelag". Flikkeid, som i flere år hadde bestyrt Forbruken, ble nå bestyrer der. Det ble åpnet butikk i Strandgata 119 der også Forbruken tidligere hadde hatt utsalg. Den nye kooperative butikken ble snart kalt "Samvirken" på folkemunne. Samvirkelaget ville stå utenfor NKL, og medlemmene behøvde ikke betale innskudd slik det ellers var i samvirkebevegelsen. NKL nektet å selge sine varer til Samvirken i Haugesund. Dette ble innklaget til Trustkontrollrådet, men Samvirken vant ikke fram.

Haugesunds Forbrukstforening

gjør herved kjent for sine medlemmer:

I tidsrummet fra og med 19. desbr. til og med 31. desbr. bringes varer over alt i byen.

Send bestilling i god tid.

Vi har god fiskemat.

Merk og noter disse telefoner:

Kontoret	Uts. 1.	Uts. 2.	Uts. 3	Uts. 4.	Uts. 5.
2310	2311	2312	2313	2314	2315

Som andre kolonialbutikker hadde også "Forbruken" visergutter som brakte varene hjem til folk i de travle juledagene.

Forbruken hadde sommeren 1933 sagt opp leieforholdet i alle sine butikklokaler for å kunne stå fritt i tilfelle innskrenkninger. I løpet av året ble så fire av utsalgene lagt ned: Begge butikkene i Strandgata, den på Bakarøynå og den i Salhusveien. Etter dette hadde Forbruken bare to utsalg: i Haraldsgata og på Hauge. Styret prøvde å sukke den bitre pillen ved å framheve at man nå "skulle bringe varene istedenfor aa ha mange utsalg".

Hva lå bak splittelsen? Økonomiske vansker er nevnt, men det kan også ha ligget politiske motiver bak. Hvis vi ser på styret i utbryterforeningen, finner vi ingen erklærte sosialister. Formann ble Berge Ellingsen. Han var som før nevnt venstremann og hadde ledet den kooperative foreningen fra 1924 til 1932. De andre medlemmene var S. Hummervold, Gustav Jørgensen, Ole Damm Olsen og S. Brekke. I Forbrukens styre var det stort sett kjente sosialister.

Fra fagforeningshold ble det rettet skarpe angrep på utbryterlaget. Utbryterforeningen ble kalt for "gul", en negativt ladet betegnelse som oftest ble brukt om fagforeninger som sto utenfor den organiserte arbeiderbevegelsen. Løsarbeiderforeningen refererte en uttalelse fra Haugesund faglige samorganisasjon der fagorganiserte ble bedt om å støtte "Haugesunds Forbruksforening". Det vil være en "usolidarisk handling at medlemmerne støttet den nu oprettede Haugesunds Samvirkelag", heter det i uttalelsen. Havne- og Transportarbeiderforeningen uttalte på sin generalforsamling høsten 1933 at det nye samvirkelaget bare hadde som formål å ødelegge den kooperative bevegelsen i byen. På et møte i Haugesund faglige samorganisasjon høsten 1935 ble det vedtatt at styret skulle behandle et forslag om at de som gikk inn i "den antikooperative bevegelse" (må bety Samvirkelaget) ikke skulle kunne velges verken til faglige eller politiske stillinger. Samtidig annonserte Haugesund Jern- og metallarbeiderforening at de skulle ha "kooperativt agitasjonsmøte".

På Samorgs generalforsamling høsten 1934 ble det vedtatt kraftige oppfordringer til de fagorganiserte om å støtte kooperasjonen. Forslagsstiller var G. K. Janson, som nå var varamedlem til styret i Forbruken. Det ble valgt en agitasjonskomité som skulle arbeide for bedre tilslutning til kooperasjonen hos de fagorganiserte arbeiderne.

Forbruksforeningens styre fortsatte å være dominert av sosialister i årene etter splittelsen, selv om formannen fra 1935, Hans Dalen, ikke var med i arbeiderbevegelsen. Han var venstremann etter 1945, men hadde i mellomkrigstida ikke verv i Haugesund Venstre og fantes ikke på Venstres kommunevalglistene.

Haugesund Samvirkelag framhevet på sin side at laget var upolitisk, *"helt partipolitisk nøytralt innstillet og enhver kan derfor med trygghet gaa inn som medlem, uansett hvilken politisk (oppfatning) man end maatte ha."*

Splittelsen kan ha sammenheng med at Arbeiderpartiet sentralt satset på å få kontroll med NKL rundt 1930. Etter partisamlingen i 1927 hadde Arbeiderpartiet kommet med en henstilling om et tettere samarbeid med NKL. Partiet ville ha NKL med i samarbeidskomiteen mellom partiet og LO. NKL avviste forespørselen. Arbeiderpartiet sendte så brev til lokalavdelingene der de oppfordret dem til å forsøke å erobre forbrukersamvirket lokalt ved å møte opp på årsmøtene i samvirkelagene og få partiets folk inn i styrene. Partiet ønsket at forbrukersamvirket skulle være "et middel i arbeiderklassens hånd i kampen mot kapitalismen".

Etter splittelsen brukte de konkurrerende kooperative foreningene det årlige kjøpeutbyttet i kampen om medlemmer. Som nevnt delte ikke Forbruken ut kjøpeutbytte for 1932, men året etter ble det betalt ut 2 prosent, som ble økt til 3 prosent for 1934. Men Samvirken ga 4 prosent for 1934! Forbruken svarte: For 1936 ble kjøpeutbyttet 7 prosent på kooperativt produserte varer og 4 prosent på andre. Året etter økte de til hele 8 prosent på de kooperative varene. Vi vet ikke hvordan Samvirken svarte på Forbrukens "utbyttefest".

Splittelsen og de store utbyttebetalingene må ha svekket de kooperative bedriftene økonomisk. Vi vet ingenting om utviklingen i Samvirken, mens omsetning og overskudd for Forbruken ble referert i Haugaland Arbeiderblad. Fra 1933 til 1939 hadde Forbruken bare en liten økning i omsetningen, fra 234 000 til 270 000 kroner, og det store kjøpeutbyttet må ha svekket bedriftens mulighet til konsolidering og investeringer.

Kooperasjonen i Haugesund ble stiftet av sosialister som et ledd i deres store mål: å få herredømme over produksjon og

omsetning av varer og tjenester. Etter at det første forsøket på å starte forretninger mislyktes under 1. verdenskrig, samlet arbeiderpartifolk og sosialdemokrater seg og klarte sammen, i den mest dramatiske splittelsesperioden i 1920-åra, å få i gang en levedyktig kooperativ bedrift i Haugesund. Også forbrukere som ikke var sosialister, støttet kooperasjonen. Rundt 1930 brøt ikke-sosialistiske medlemmer i Haugesund Forbruksforening ut og dannet et partipolitisk uavhengig samvirkelag. Først etter 2. verdenskrig, i 1947, gikk de to kooperative foreningene sammen og dannet det som skulle bli Haugesund Samvirkelag.

Kilder og litteratur

Ingen protokoller om kooperasjonen i Haugesund er bevart fra tiden før 1945.

Framstillingen bygger stort sett på systematisk gjennomgang av de sosialistiske avisene i Haugesund fra 1907 til 1940. I tillegg har jeg brukt noen fagforeningsprotokoller. Av litteratur har jeg hatt nytte av:

Bjørnson, Øyvind. 1990. *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* bd 2. Oslo

Bull, Edvard. 1990. *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* bd 1. Oslo

Dalen, Hans. *Haugesund og omland S-lags historie*.

Espeli, Harald. 2003. *Samvirkebeskatningen i Norge*. ISF-publikasjon.

Lange, Even (red.). 2006. *Organisert kjøpekraft. Forbrukersamvirkets historie i Norge*.

Roaldkvam, Gunnar. 1981. *Forbrukersamvirket i Stavanger 1866 - 1940*. Hovedoppgave Universitetet i Bergen